



UOT 343.2

Könül QURBANOVA

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin "Cinayət
hüququ və kriminologiya" kafedrasının
elmlər doktoru proqramı üzrə doktorantı

CİNAYƏT HÜQUQUNUN FORMAL (HÜQUQİ) MƏNBƏLƏRİNİN ANLAYIŞI

Açar sözlər: Azərbaycan, konstitusiya, hüquq, dövlət, mənbə.

Ключевые слова: Азербайджан, конституция, право, государство, источник.

Keywords: Azerbaijan, constitution, law, state, source.

Cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrini araşdırarkən hüquq elminin əsas kateqoriyalarından biri olan hüququn mənbələrinə, o cümlədən formal mənbələrinə, eləcə də cinayət hüququnun mənbələrinə nəzər yetirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Hüquq fenomeninin özünü, mahiyyətini və təbiətini rəşional şəkildə dərk etməyə yönəlmiş ilk cəhdədən bəri alim və mütəfəkkirlər tərəfindən hüquq haradan gəlir, onun mənbəyi nədir sualları verilir. Bu suallara müxtəlif hüquq məktəblərinin nümayəndələri fərqli cavablar verirlər. Dünyada bütün hüquq sistemləri üçün universal olan vahid yanaşma mövcud deyildir. Hər hansı hüquqi hadisənin hüququn mənbəsi hesab edilməsi konkret hüquq sistemində hüququn mənbələrinin qəbul edilmiş formalaşma üsulundan asılıdır.

C.A.Kərimovun təbirincə, "hüququn mənbəyinin öyrənilməsi təkcə hüququn mahiyyətini və məzmununu təşkil və ifadə etdiyinə görə deyil, həm də hüquqi həyatın bir çox amil və xüsusiyyətlərindən asılı olduğu üçün son dərəcə mühüm nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edir: məcburi xarakter, normativlik, hüquqi aktların hüquqi qüvvə dərəcəsi, ictimai münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsinin üsul və vasitələri və s." [14, s. 173].

F.M.Hacınovanın fikrincə, "hüququn mənbələri milli hüquq sisteminin müstəqil komponentini təşkil edir. Hüquq mənbələrinin tərkibi bir sıra amillərlə müəyyən edilir. Onlardan ən mühümləri aşağıdakılardır:

- 1) formalaşan hüquq əməlləri;
- 2) hüquq mənbələrinin ayrı-ayrı növlərinin xüsusi funksional xüsusiyyətləri;
- 3) tənzimlənmənin ictimai münasibətlərin xarakteri;
- 4) hüquqi tənzimlənmənin daha üstün tutulan metodları" [8, s. 9].

A.Y.Kalinin və S.A.Komarov qeyd edirlər ki, "hüququn mənbələri (formas) hüquq nəzəriyyəsinə aşağıdakı aspektlərdə başa düşülür:

- 1) maddi mənada dövlət hakimiyyətini müəyyən edən və cəmiyyətin hüquqyaradıcı gücətək çıxış edən, cəmiyyətin həyatının iqtisadi, sosial şərtləri kimi;
- 2) ideoloji mənada ideyaların, hüquq düşüncəsinin, konsepsiyaların, siyasi-hüquqi görüşlərin və s. məcmusu kimi;
- 3) hüququn daxili forması şəkildə daxili strukturlaşdırma və hüquqi göstərişlərin təsbiti kimi;
- 4) rəsmi-hüquqi mənada hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələrin iradələrinin qanun səviyyəsinə yüksəldilməsi üsullarının məcmusu kimi;
- 5) hüququn dərk edilməsi mənbələri kimi (hüququn tarixi abidələri, arxeoloji məlumatlar və s.)" [12, s. 3].

İ.İ.Kamolov yazır: "Mənbə termini və anlayışı çoxmənalı olduğu üçün hüququn rəsmi ifadə for-



ması kimi "hüququn mənbəyi" və ya "hüququn formal yuridik mənbəyi" anlayışını rəhbər tutmaq lazımdır. Yalnız dövlət tərəfindən rəsmi tanınmış hüquq mənbələri hüquqi əhəmiyyətə malikdir, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində iştirak edir. Ona görə də hüququn yuridik mənbələri hüququn rəsmi ifadə edilməsi formalarıdır" [13, s. 7].

Hüququn formal mənbəyi anlayışı məsələsi isə hüquq nəzəriyyəsində ən mübahisəli məsələlərdən biri olmaqda davam edir. Bu bir sıra səbəblərlə bağlıdır. Birincisi, anlayışın özünün semantik yükü, onun bir neçə mənalara ilə; ikincisi, bütün xüsusiyyətləri ilə hüququn məzmununu təşkil edən davranış qaydalarının, hüququn mənbəyi və forması kimi anlayışlar arasındakı əlaqənin əsl yerini ardıcıl şəkildə izah etməklə.

İdeoloji mənada hüququn mənbəyi dedikdə, hüquq yaradıcılığı və hüquq mədəniyyəti başa düşülür. Bu zaman hüququn formalaşmasına təsir edən həm qanunvericinin, həm də xalqın hüquq düşüncəsi nəzərdə tutulur. Hüququn formal (hüquqi) mənbəyi dedikdə isə, hüquq normalarının qəbul edilməsi və mövcud olması üsulları anlaşılır. Başqa cür ifadə etsək, hüququn formal (hüquqi) mənbəyi - bu, dövlətin müəyyən etdiyi formalarda ifadə edilən, dövlətin məcburetə qüvvəsi ilə təminat verilən ümumi xarakterli davranış qaydalarından ibarət obyektiv və subyektiv mövcud olan ictimai və dövlət tələbatlarıdır.

T.N.Dansevanın mövqeyinə görə, "müstəqil siyasi cəmiyyətdə hüququn formal mənbələri qismində yalnız pozitiv hüququn normalarının yer aldığı materiallar çıxış edir. Sonunculara həmçinin təbii hüquq konsepsiyası ilə formalaşan, "həqiqi" təbii-hüquqi doktrinaya aid olmayan təbii-hüquqi göstərişlər də daxildir. "Həqiqi" təbii hüquq normalarını özündə birləşdirən materiallar isə heç vaxt hüququn formal mənbələri sayılmır" [10, s. 5].

Hüquqşünas alimlər arasında hüququn formal mənbələrinin sayı ilə bağlı fikir ayrılığı vardır. Məsələn, B.B.Baldanov yalnız "normativ hüquqi aktları, normativ hüquqi müqavilələri, hüquqi presedentləri və hüquqi adətləri hüququn formal (hüquqi) mənbəyi hesab edir" [5, s. 7].

N.N.Voplenko və A.P.Rojnovun təbircə, "hüququn formal (hüquqi) mənbələri hüquqi

adətlərdən, normativ müqavilələrdən, ictimai birliklərin normativ aktlarından, hüquq doktrinasından və hüququ tətbiq etmə təcrübəsindən ibarətdir" [7, s. 38-39].

Amma alimlərin əksəriyyətinin mövqeyinə görə hüququn formal mənbələri aşağıdakılardır:

- 1) hüquqi adətlər;
- 2) normativ hüquqi aktlar;
- 3) normativ hüquqi müqavilələr;
- 4) hüquq doktrinası;
- 5) hüquqi presedentlər.

S.S.Alekseyev göstərir ki, "adət cəmiyyətdə mövcud qaydaların şamil olunduğu kəslərə münasibətdə tətbiq edilən və dəfələrlə təkrarlanması nəticəsində vərdiş halına gələn ümumi davranış qaydalarıdır" [4, s. 284]. Adətin formalaşması üçün ilk növbədə müəyyən bir müddət lazımdır. Bu dövrdə oxşar vəziyyətlərdə cəmiyyətin əksər üzvləri vahid davranış nümayiş etdirirlər. "Bir adət dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırıldıqdan sonra onu hüquqi baxımdan dəyərləndirmək və müvafiq olaraq hüququn formal mənbəyi kimi tanımaq olar" [4, s. 285].

Deməli, adət dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırıldıqdan sonra cəmiyyətin bütün üzvləri üçün məcburilik xüsusiyyətinə malik olacaq.

Hüquq ədəbiyyatında normativ hüquqi akt dedikdə, bir qayda olaraq, qanun yaradıcılığı subyektinin qəbul etdiyi və hüquq normalarını özündə əks etdirən sənəd başa düşülür. Ancaq bu konsepsiya tez-tez konkretləşdirilir. Belə ki, V.M.Sırx normativ hüquqi aktı "qanun yaradıcı orqanın öz səlahiyyətləri daxilində yeni aktlar qəbul etmək və ya köhnəlmiş aktları ləğv etmək yolu ilə mövcud hüquq normaları sisteminə dəyişikliklər etdiyi yazılı sənəd" kimi müəyyən edir [18, s. 194].

L.A.Morozova, diqqəti başqa bir məqama yönəldir. Onun fikrincə, təhlil edilən hüququn mənbəyi "dövlətin hüquq yaradıcı orqanlarının hüquq normalarını özündə əks etdirən, xüsusi qaydada, konkret yazılı formada qəbul edilən və digər aktlarla təbəçilik münasibətində olan aktıdır" [16, s. 224].

Normativ hüquqi aktlar haqqında 21 dekabr 2010-cu il tarixli AR-nın Konstitusiyaya Qanununun 1.0.1-ci maddəsində "normativ hüquqi akt"ın tərifini bir qədər fərqli qaydada verilmişdir. Həmin maddəyə əsasən, normativ hüquqi akt dedikdə,



tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, qanunla və ya fərmanla dövlət orqanının səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlər üzrə həmin dövlət orqanı tərəfindən və ya referendum yolu ilə qəbul edilmiş, hamı üçün məcburi davranış qaydalarını əks etdirən, qeyri-müəyyən subyektlər dairəsi üçün və dəfələrlə tətbiq olunmaq üçün nəzərdə tutulmuş müəyyən formalı rəsmi sənəd başa düşülür [3].

Normativ hüquqi müqavilə hüquq yaradıcılığı səlahiyyətinə malik olan bir neçə subyektin yekdil rəyi ilə yeni hüquq normalarının müəyyən olunması haqqında əldə etdiyi razılışdır.

Hüquq doktrinası isə müəyyən sosial maraqları ifadə edən, hüquq sisteminin məzmununu və fəaliyyətini müəyyənləşdirən, nüfuzlu hüquqşünasların elmi əsərlərinə istinad etməklə hüquq subyektlərinin iradə və şüuruna bilavasitə təsir göstərən hüquq haqqında təsəvvürlər sistemidir. Hüquq doktrinasının formalaşması hüquqşünasların cəmiyyətdə və peşəkar mühitdə qəbul olunan keyfiyyətlərinin elmi tədqiqat yolu ilə mənimsənilməsi və sosial münasibətlərin tənzimlənməsində tətbiqi nəticəsində uzunmüddətli intellektual-iradi, məqsədyönlü xarakter daşıyır. Hüquq doktrinası hüquqi davranışın müəyyən növlərinin zəruriliyinə əmin olmaq üçün hüquq subyektlərinin iradə və şüuruna normativ, ideoloji, tərbiyəvi təsir baxımından öz hüquqi mahiyyəti etibarilə tənzimləmə imkanlarına malikdir.

A.A.Vasilyevin fikrincə, "hüquq doktrinası dünyanın bütün hüquq sistemlərində aşağıdakı səbəblərə görə obyektivləşdirilmiş hüququn mənbəyi kimi çıxış edir. Birincisi, hüquq doktrinasının formal müəyyənliyi vəkillərin işində ifadənin yazılı forması və peşəkar hüquqşünaslar və hüquq subyektləri arasında yazılmamış qaydaların populyarlığı ilə əldə edilir. İkincisi, hüquq doktrinasının ümumi məcburi mahiyyəti nüfuzdan, cəmiyyətdə hüquqşünas alimlərə hörmətdən, eləcə də hüquqşünasların hüquq korpusunda və cəmiyyətdə hamı tərəfindən qəbul edilmiş işindən irəli gəlir. Üçüncüsü, hüquqi doktrinanın həyata keçirilməsi hüquqi aktlarda və ya məhkəmə təcrübəsində dövlətin sanksiyalaşdırılması ilə təmin edilir" [6, s. 7].

A.R.Qilmullinin haqlı mövqeyinə görə, "hüquqi tənzimləmə subyektləri üçün dövlət mexaniz-

minin dinamikasında hüquq doktrinasının təzahürü xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qanunvericilik hakimiyyətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi sahəsində hüquq doktrinası özünü aşağıdakı kimi göstərir:

✓ qanunvericiliyin islahatı üzrə konseptual müddəaların mənbəyi;

✓ müxtəlif formalar (ictimai müzakirələr və dinləmələr, elmi mütaləələr və hüquqi eksperimentlər) vasitəsilə ictimai rəyin formalaşmasında əsas ideoloji amil;

✓ qanun layihəsinin işlənilib hazırlanması, sistəmləşdirilməsi, əsaslandırılması və tənzimlənen təcrübənin çağırışlarına uyğunluğunun yoxlanılması prosesində ekspert rəyinin elmi meyarı" [9, s. 10-11].

Hüquqi presedentlərin iki növü vardır: məhkəmə presedentləri və inzibati presedentlər. Amma inzibati presedentlər təcrübədə demək olar ki, tətbiq edilmir. Ona görə də hüquqi presedentlər dedikdə, yalnız məhkəmə presedentləri nəzərdə tutulur.

Sovet hüququ məhkəmə presedentini hüququn mənbəyi kimi qətiyyənlə qəbul etmədi. Hesab edilirdi ki, məhkəmə presedenti hüququn mənbəyi kimi tanınsa, o zaman məhkəmə qanunverici orqana çevrilər. SSRİ-nin qanunvericiliyinə əsasən, məhkəmə yalnız qanunu rəhbər tutmalı idi.

Hazırda hüququn mənbələrindən biri kimi məhkəmə presedentlərinə münasibətdə alimlərin mövqeyi kökündən dəyişmişdir. Bu bir çox cəhətdən real gerçəkliliklə şərtlənir (dövlət formalarının dəyişməsi, iqtisadi, sosial və digər ictimai həyat sahələrində gedən dəyişikliklər), qismən isə bu, elmi tədqiqatların predmetlərinin dərinə birtərəfli yanaşmadan qurtulmaq imkanının əldə edilməsi ilə əlaqədardır.

Ali Məhkəmənin Plenum Qərarlarını və Konstitusiyaya Məhkəməsinin Qərarlarını hüququn mənbəyi hesab edən S.V.Sipulinin təbirincə, "hüququn mənbəyi dedikdə, hüquqi (formal) mənada elə bir üsul başa düşülməlidir ki, onun davranış qaydasına dövlət hakimiyyəti tərəfindən ümum-məcburi qüvvə verilsin. Formal mənada hüquq mənbəyi bu və ya digər qaydalara hüquq norması mənasını verən iradənin xüsusi ifadə edilmə və hüquq normalarının mövcud olması formasıdır. Hər bir hüquq formasının öz formalaşma yolu və hüquq mənbələri sistemində öz yeri vardır" [17, s. 9].



Q.B.Yevstiqneyevanın fikrincə, "hüququn mənbələri həqiqi mənada hüquq normalarının formalaşdığı rəsmi normativ hüquqi mətnlərdir, yəni rəsmi surətdə qəbul edilmiş yaxud sanksiyalaşdırılmış yazılı və ya şifahi mətnlərdir. Hüquq mənbələri birinci və ikinci dərəcəli ola bilər. İkincilər (törəmələr) – ilkin normativ hüquqi mətnlərin inkişaf etdirildiyi, dəqiqləşdirildiyi, konkretləşdirildiyi, şərh edildiyi rəsmi mətnlərdir. Məsələn, ilkin hüquq mənbələrinin normativ şərhini nəzərdə tutan məhkəmə aktları hüququn ikinci (törəmə) mənbələridir, onlar de yure şərh edilən akt gücündə olsalar da, amma de fakto böyük qüvvəyə malikdirlər" [11, s. 7].

M.N.Marçenko haqlı olaraq bildirir ki, "hüquq mənbələrinə dair məsələlər bütün digər hüquq institutlarının və hüququn özünün dərk edilməsi prosesində özünəməxsus çıxış nöqtəsidirlər" [15, s. 3]. Hesab edirik ki, deyilən fikir tamamilə cinayət hüququna da tətbiq edilə bilər, çünki onun hüquq mənbələri sistemi haqqında dəqiq təsəvvür həm normayaradıcı, həm də hüquq tətbiqedici fəaliyyətin zəruri şərtidir.

Fikrimizcə, "cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbəyi" anlayışının terminoloji dəqiqliyinə nail olmağın ən optimal yolu onun konkretləşdirilməsi, yəni ona bu anlayışın əhatə dairəsini daraldan və bununla da hüquq yaradıcılığı arasındakı fərqi əks etdirməyə imkan verən əlavə təyinedici sözlərin, hüquq normalarının ifadə amilləri və formalarının əlavə edilməsi yolu ilə aydınlaşdırılmasıdır. Hesab edirik ki, cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələri dedikdə, dövlətin müəyyən etdiyi formalarda ifadə edilən və məcburiyyətə qüvvəsi ilə təminat verilən, obyektiv və subyektiv mövcud olan, cinayət hüququ normalarını ehtiva edən hüquqi aktlar, habelə cinayət hüququ normalarına aid olan normativ göstərişlər başa düşülməlidir.

Bununla belə, icra edilən funksiyalardan asılı olaraq aşağıdakıları fərqləndirmək lazımdır: cinayət hüququ göstərişlərinin mənbələri; cinayət hüquqi normaların blanket hissəsinin mənbələri.

Beləliklə, cinayət hüququnun mənbələr sistemi onun təsisat prinsiplərini nəzərə alaraq aşağıdakı kimi təqdim edilə bilər:

1) AR-nın Konstitusiyası;

2) beynəlxalq hüququn prinsip və normalarını əks etdirən beynəlxalq müqavilələr;

3) cinayət qanunvericiliyi;

4) qanunvericiliyin digər sahə aktları;

5) AR-nın Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları;

6) AR Ali Məhkəməsi Plenumunun qərarları;

7) İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin qərarları.

AR-nın Konstitusiyası milli cinayət hüququnun hüquqi mənbələr sistemində əhəmiyyətli rol oynayır və vahid cinayət hüququ göstərişlərinin daşıyıcısı sayılır (məsələn, Əsas Qanunun 3-cü fəslində öz əksini tapmış 6, 27, 46, 63, 64, 65-ci maddələri, 70-ci maddəsinin ikinci hissəsi və s.), həmçinin bəzi cinayət tərkibinin blanket əlamətlərini normativ məzmun ilə zənginləşdirir (misal üçün, AR Cinayət Məcəlləsinin 278-ci, 308-ci maddəsi və s.) [1; 2].

Bununla belə, vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarını ciddi şəkildə məhdudlaşdırıla bilən hüququn ən repressiv sahəsi kimi cinayət hüququnun statusu cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində şəxsi hüquq və azadlıqların təmin olunması məqsədi ilə cinayət hüquqi normaların daha geniş "konstitusiyalaşdırılmasını" tələb edir. Xüsusilə də, konstitusiyada yer ala biləcək prinsiplər aşağıdakılardır.

- Cinayət Məcəlləsi ilə ziddiyyət təşkil etdikdə (fərqli kriminallaşma miqyasları ilə əlaqədar olmayan), habelə CM-də beynəlxalq normalara istinad olunduqda cinayət hüquqi münasibətlərinin bilavasitə tənzimlənməsi üçün istifadə edilən fərdi formada həyata keçirilə bilən beynəlxalq sazişlər;

- cinayət qanunvericiliyi çərçivəsində icra olunan cinayət-hüquq normalarının blanket hissəsində çıxış edən və fərdi formada həyata keçirilə bilməyən beynəlxalq sazişlər.

AR qanunvericiliyinin təhlili respublika daxilində beynəlxalq normaların bilavasitə icrasından danışmağa imkan vermir, xüsusilə də insan hüquqları sahəsində - belə ki, onların əksəriyyəti fərdi formada icra oluna bilməyən normalardır. Azərbaycan qanunvericiliyində fərdi formada həyata keçirilə bilən və bilməyən beynəlxalq hüquq normaları konkret şəkildə ifadə edilməmişdir. Bu da yuxarıda qeyd edilən məsələni daha da qəlizləşdirir.



Beynəlxalq sazişlərin CM-nə münasibətdə iyerarxik prioriteti özünü iki fərqli variantda göstərməklə, məhdud xarakter daşıyır:

- AR-nın CM ilə beynəlxalq saziş arasındakı uyğunsuzluq aşağıdakı kimi olarsa: beynəlxalq qanunda cinayət kimi müəyyənləşdirilmiş hərəkətə görə milli cinayət hüququnda müvafiq cavabdehlik nəzərdə tutulmur, bu zaman AR müvafiq hərəkətin kriminallaşdırılması vasitəsi ilə AR-nın CM ilə uyğunluğunu təmin etməyə borclu olur.

- AR-nın CM ilə beynəlxalq saziş arasındakı ziddiyyət hərəkətin kriminallaşdırılmasının fərqli miqyasları ilə əlaqədar deyilsə, bu zaman beynəlxalq normaların prioriteti onların bilavasitə tətbiqinə imkan verir.

Fikrimizə CM-nin 1-ci maddəsinin 1-ci bəndindəki "AR-nın cinayət qanunu bu Məcəllədən ibarətdir" müddəası qeyri-müəyyəndir. Belə ki, cinayət qanunvericiliyi Cinayət Məcəlləsi ilə yanaşı digər cinayət qanunlarını da ehtiva edir. Məsələn, AR Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında AR-nın Qanunu; AR-nın Cinayət Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında AR-nın Qanunları; bəzi qanunvericilik aktlarının qüvvədən düşmüş hesab edilməsi haqqında qanunlar; Milli Məclisin qəbul etdiyi amnistiya aktları.

Bildirməyi zəruri hesab edirik ki, cinayət-hüquqi normaların məəcəlləşdirilməsi CM-ə daxil edilmək üçün məqsədyönlü olmayan və (yaxud) mümkün olmayan kimi müəyyənləşdirilmiş obyektiv hədudlara malikdir: cinayət hüququ normaları üçün təyin edilən operativ göstərişlər; müstəsna xarakterə malik olan amnistiyalar haqqında norma; AR-nın CM-nin hüquqi konkretləşdirilməsini təmin edən ikinci dərəcəli cinayət hüququ göstərişləri.

Cinayət hüququnun qanuni mənbələri:

- qeyri cinayət hüququ normativ aktları, cinayət hüququ normalarının blanket hissəsində çıxış edən göstərişlər;

- AR CM ilə blanket əlaqəyə malik olmayan, müstəqil cinayət hüquq normalarını ehtiva edən digər sahəvi normativ hüquqi aktlar (məsələn, AR-nın Cinayət Prosesual-Məcəlləsi, AR-nın Cəzaların İcrası Məcəlləsi, "Terrorçuluğa qarşı

mübarizə haqqında" 18 iyun 1999-cu il tarixli AR-nın Qanunu və s.). Sonuncular nəzərdən keçirilən sistemin hədudlarını məhdudlaşdırır, AR CM və cinayət hüquq normaları arasında hüquqi kolliziyaların meydana gəlməsi üçün ilkin şərtləri formalaşdırır, bununla da cinayət hüququnun formal mənbələri sisteminin normal fəaliyyətini qəlizləşdirir. Bu baxımdan cinayət hüququ normalarından qeyri-cinayət yönümlü qanunları çıxarmaq və onları zəruri hallarda AR CM-ə daxil etmək lazımdır.

Ali Məhkəmənin qərarları ilə bağlı göstərmək istərdik ki, AR-nın Konstitusiyasına uyğun olaraq, AR Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət, inzibati və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanı olmaqla məhkəmələrin təcrübəsinə aid məsələlər üzrə izahatlar verir. Lakin, Ali Məhkəmə Plenumunun izahatları məhkəmələrin təcrübəsi üçün olduqca əhəmiyyətli olsa belə tövsiyə xarakteri daşıyır. Qeyd olunmalıdır ki, bu qərarlar təkcə təfsiredici deyil, həmçinin normativ cinayət-hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, həmin qərarların tərkibinə daxil olan göstərişlər AR CM-dəki boşluqları kompensasiya edir, cinayət qanununda mövcud olan ziddiyyətləri aradan qaldırır, onun normativlik cəhətdən konkretləşdirilməsini həyata keçirir ki, bu da Plenumun göstərişlərinin cinayət hüququnun hüquqi mənbələri sisteminin ünsürü kimi qəbul edilməsinə əsas verir. Məsələn, AR Ali Məhkəməsi Plenumunun 01 noyabr 2001-ci il tarixli 1 nömrəli, 04 mart 2011-ci il tarixli 2 nömrəli, 15 noyabr 2013-cü il tarixli 5 nömrəli, 11 iyun 2015-ci il tarixli 7 nömrəli, 02 iyun 2016-cı il tarixli 10 nömrəli, 30 aprel 2021-ci il tarixli, 18 fevral 2022-ci il tarixli 2 nömrəli, 19 dekabr 2022-ci il tarixli 7 nömrəli, 20 fevral 2023-cü il tarixli 6 nömrəli, 20 fevral 2023-cü il tarixli 8 nömrəli, 20 fevral tarixli 9 nömrəli, 19 may 2023-cü il tarixli 11 nömrəli və s. Qərarları əsasən cinayət-hüquqi normaların tətbiqində məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini təmin etmək məqsədilə qəbul olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, 20 fevral 2023-cü il tarixdə AR Ali Məhkəməsi Plenumu cinayət-hüquqi normaların tətbiqi ilə bağlı bir gündə 3 (üç) qərar qəbul etmişdir.



Son vaxtlar cinayət hüququnun hüquqi mənbələr sistemində özünəməxsus "hakimiyyət bölgüsü" baş verir: CM-nin progressiv deformasiyası fonunda digər mənbələrin əhəmiyyəti nəzərəçarpan dərəcədə artır (xüsusilə də Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları və Ali Məhkəmənin Plenumunun göstərişləri). Bir tərəfdən, bu, nəzərdən keçirilən sisteminin dayanıqlılığına, onun sistemqoruyucu mexanizminə şahidlik edir. Qeyd olunan xüsusiyyətlər sistem üsürləri arasındakı ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına və digər mənbələrin nəzərə alınması hesabına cinayət qanununun tənzimləmə ilə bağlı çatışmazlığının tamamlanmasına imkan verir. Digər tərəfdən, mövcud tendensiyaların saxlanılması ilə məcəllələşdirilmiş cinayət qanununun müstəsna funksiyalarının digər cinayət hüququ mənbələrinə müntəzəm şəkildə keçəcəyi təhlükəsi meydana gəlir. Cinayət hüququnun mənbələr sistemi isə mərkəzi xarakterini itirə bilər. Bu təhlükədən yayınmaq məqsədi ilə cinayət hüququ siyasətinin elmi əsaslı konsepsiyasına söykənən genişmiqyaslı cinayət hüququ islahatını həyata keçirmək zəruridir. Bu halda, yeni CM-nin qəbul edilməsi belə islahatlarda daha məqsədyönlü variant hesab edilir. Belə ki, qüvvədə olan kodeksləşdirilmiş cinayət qanunu təkcə texniki-hüquqi təkmilləşdirməni deyil, həmçinin daha dərin müasirləşdirməni tələb edir.

Yeni CM-ni konstitusiya qanunu formasında qəbul edərək onun hüquqi statusunu artırmaq lazımdır ki, bu da aşağıda qeyd olunanlara imkan verəcək: hüquq-mühafizə fəaliyyətlərinin daha repressiv vasitəsi kimi cinayət hüququnun sosial əhəmiyyəti və rolunu vurğulamaq; cinayətkarlıqla mübarizə çərçivəsində əsassız məhdudiyətlərdən insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə əlavə təminatları formalaşdırmaq; cinayət hüququ göstərişlərinin hazırlanmasında iştirak edən qanunvericilik prosesinin bütün subyektlərinin məsuliyyətini artırmaq; cinayət qanununun nəzərəçarpan dərəcədə sarsılmış nüfuzunu möhkəmləndirmək; ayrı-ayrı şəxslərin konstitusiya statusunu məhdudlaşdırma bilən cinayət hüququ qadağaları ilə onların əsaslandığı mənbələrin iyerarxik səviyyəsi arasındakı uyğunluğu təmin etmək; CM-nə dəyişikliklərin edilməsi qaydasını mürəkkəbləşdirmək, cinayət qanununun stabilliyini və cinayət

hüququ tənzimləmələrinin konkretliyini təmin etmək; kodeksləşdirilmiş cinayət qanununun hüquqi qüvvəsini artırmaqla özündə müstəqil cinayət hüququ göstərişlərini daşıyan digər sektorların qanunları ilə CM arasında olan uyğunsuzluqların həlli mexanizmini formalaşdırmaq.

Cinayət hüququ tənzimləmə fəaliyyətləri çərçivəsində tələb olunan hüquqi konkretliyi təmin etmək məqsədi ilə təkcə cinayət hüququ normalarının texniki-hüquqi strukturunun formalaşdırılması deyil, həmçinin cinayət hüququnun mövcud formal mənbələr sisteminin adekvat normativ inikasını yaratmaq zəruridir. Bununla da hər bir maraqlı tərəf cinayət hüququ normalarında mövcud olan hüquqi aktların tam siyahısını, eləcə də onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrini biləcək.

Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir.

1) Dünyada bütün hüquq sistemləri üçün universal olan vahid yanaşma mövcud deyildir. Hər hansı hüquqi hadisənin hüququn mənbəsi hesab edilməsi konkret hüquq sistemində hüququn mənbələrinin qəbul edilmiş formalaşma üsulundan asılıdır. Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, hüququn mənbələri ilə bağlı suallar bütün digər hüquq institutları ilə bağlı məsələlərdə və hüququn özünün dərk edilməsi prosesində bir növ başlanğıc nöqtəsidir. Qeyd olunanlar cinayət hüququna tamamilə şamil edilir, çünki cinayət hüququnun mənbələri sisteminin aydın başa düşülməsi həm norma yaradıcılığı, həm də hüququ tətbiq etmə fəaliyyəti üçün zəruri şərtidir. Cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrinin başa düşülməsi, bir tərəfdən, ənənəvi ümumənəzəri problemdir, digər tərəfdən, göstərilən problem cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrinin dərk edilməsinin müxtəlif aspektləri və cəhətləri üzrə davam edən elmi diskussiyalar, cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələri sisteminin dinamizmi ona qloballaşma proseslərinin təsiri fonunda aktual olaraq qalır. Cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrinin dinamizmi postsovet illərində əyani şəkildə təzahür edir. Bu, bir tərəfdən, postsovet dövlətlərinin hüquq sistemində, məsələn, sözügedən dövlətlərin qanunvericiliyinin formalaşması, sistemləşdirilməsi və məcəllələşdirilməsi, normativ hüquqi aktlar formasının inkişafı (konstitusiya



qanunlarının qəbulu, prezident fərmanlarının verilməsi və s.), beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin tanınması sahəsində baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən, hüquq mənbələrinin, o cümlədən cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrinin dinamizminə inteqrasiya prosesləri, hüquq ailələrinin qarşılıqlı təsiri, dövlətlərarası birliklərin hüquqlarının təşəkkülü və inkişafı əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələrinin dinamikliyi və onların varlıq formaları müvafiq olaraq onların öyrənilməsinin yeni dərk etmə yollarının və üsullarının axtarışını tələb edir.

2) Fikrimizcə, "cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbəyi" anlayışının terminoloji dəqiqliyinə nail olmağın ən optimal yolu onun konkretləşdirilməsi, yəni ona bu anlayışın əhatə dairəsini daraldan və bununla da hüquq yaradıcılığı arasındakı fərqi əks etdirməyə imkan verən əlavə təyinedici sözlərin, hüquq normalarının ifadə amilləri və formalarının əlavə edilməsi yolu ilə aydınlaşdırılmasıdır. Hesab edirik ki, cinayət hü-

ququnun formal (hüquqi) mənbələri dedikdə, dövlətin müəyyən etdiyi formalarda ifadə edilən və məcburetmə qüvvəsi ilə təminat verilən, obyektiv və subyektiv mövcüd olan, cinayət hüquq normalarını ehtiva edən hüquqi aktlar, habelə cinayət hüquq normalarına aid olan normativ göstərişlər başa düşülməlidir.

3) Cinayət hüququnun formal (hüquqi) mənbələri haqqında məsələ cinayət-hüquqi tənzimləmənin predmeti haqqında məsələ ilə sıx bağlıdır, çünki hüquq normasının cinayət-hüquqi mənsubiyyəti (deməli, həm də onun hüquqi akt tərkibinin cinayət hüququnun mənbəsi kimi tanınması imkanı) yalnız o halda müəyyən edilə bilər ki, müvafiq norma cinayət-hüquqi münasibətləri tənzimləsin. Zənnimizcə, cinayət qanunvericiliyinin tam tərkibini AR CM-nin 1-ci maddəsində əks etdirmək, cinayət hüquq göstərişlərini özündə ehtiva edən cinayət hüququnun digər formal mənbələrini sadalamaq, habelə onların iyerarxi əlaqələrini reqlamentləşdirmək məqsədəuyğun olardı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının 12 noyabr 1995-ci il tarixli Konstitusiyası: [Elektron resurs] / <https://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının 30 dekabr 1999-cu il tarixli Cinayət Məcəlləsi: [Elektron resurs] / <https://www.e-qanun.az/framework/46947>
3. "Normativ hüquqi aktlar haqqında" 21 dekabr 2010-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Qanunu: [Elektron resurs] / <https://www.e-qanun.az/framework/21300>
4. Алексеев, С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. Москва: Норма, - 2001. - 752 с.
5. Балданов, Б.Б. Система источников современного Российского права (теоретико-правовой аспект): Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Санкт-Петербург, 2010. - 19 с.
6. Васильев, А.А. Правовая доктрина как источник права: историко-теоретические вопросы: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Красноярск, 2007. - 28 с.
7. Вопленко, Н.Н., Рожнов, А.П. Правоприменительная практика: понятие, основные черты и функции / Н.Н.Вопленко, А.П.Рожнов. - Волгоград: Изд-во ВолГУ, - 2004. - 205 с.
8. Гаджинова, Ф.М. Источники права и их система в современном Российском праве: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Москва, 2004. - 28 с.
9. Гильмуллин, А.Р. Проявление правовой доктрины в механизме Российского государства: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Казань, 2017. - 28 с.
10. Данцева, Т.Н. Формальные источники мира: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Красноярск, 2007. - 25 с.
11. Евстигнеева, Г.Б. Судебные решения как источник права: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Москва, 2007, -25 с.



12. Калинин, А.Ю., Комаров, С.А. Форма (источник) права как категория в теории государства и права // - Санкт-Петербург: Правоведение, - 2000. № 6, - с. 3-10.
13. Камолов, И.И. Источники права Республики Таджикистан: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Душанбе, 2009. - 26 с.
14. Керимов, Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. Москва: Аванта+, 2000, - 560 с.
15. Марченко, М.Н. Источники права / М.Н.Марченко. - Москва: Норма, - 2021. - 672 с.
16. Морозова, Л.А. Теория государства и права. – Москва: Норма, - 2023. – 464 с.
17. Сипулин, С.В. Судебный прецедент как источник права: / Автореф. дисс. канд. юр. наук. / - Краснодар, 2008. - 25 с.
18. Сырых, В.М. Теория государства и права / В.М. Сырых. - Москва: Юстицинформ, 2004. – 703 с.

Кенуль Гурбанова

Понятие формальных (юридических) источников уголовного права

В статье отмечается, что было бы целесообразно в статье 1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики от 30 декабря 1999 года, указать иные формальные источники уголовного права, которые содержат уголовно-правовые предписания, а также регламентировать их иерархическое соотношение.

Konul Gurbanova

The concept of formal (legal) sources of criminal law

The article states that it would be appropriate to reflect the full content of criminal legislation in Article 1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan dated December 30, 1990, and to list other formal sources of criminal law that contain criminal law instructions, as well as to regulate their hierarchical relationships.